

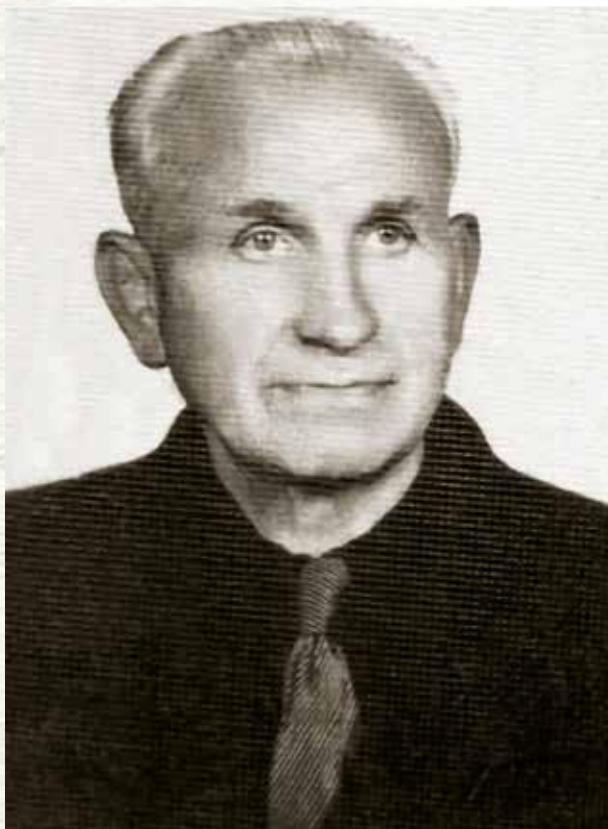
INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

JAN FILLA

Jarosław Dropała

BOHATEROWIE
NIEPODLEGŁEJ

Jan Filla, lata pięćdziesiąte XX w. Zbiory rodzinne

JAN FILLA

1891–1970

Jan Filla, w czasie I wojny światowej przymusowo wcielony do armii niemieckiej, wykorzystywał zdobyte doświadczenie w czasie powstań śląskich, plebiscytu oraz wojny obronnej we wrześniu 1939 r., walcząc o polski Śląsk z bronią w ręku. Z kolei jego działalność na niwie zespołów śpiewaczych miała budzić ducha patriotyzmu, zwiększać świadomość odrębności narodowej ludu śląskiego i prowadzić do jego społecznego i narodowego wyzwolenia. Jego życie jest wzorcowym przykładem walki Górnoszlązaków z germanizacją.

Naczęsławice – pierwsza oaza polskości

Jan Filla (w publikacji zastosowano pierwotny zapis, nazwisko Filla na Fila zmieniono dopiero w 1955 r.) urodził się 20 listopada 1891 r. w Naczęsławicach (niem. Groß Nimsdorf) na Opolszczyźnie i dzień później został ochrzczony w miejscowym kościele św. Stanisława Biskupa i Męczennika. Rodzice Jana – Ernest i Marianna (*de domo* Niegel) – prowadzili niewielkie gospodarstwo rolne. Rodzina matki przybyła na te tereny w pierwszej połowie XVIII w. z niemieckiego Grulich

(obecnie Králíky), kiedy to rozpoczęła się pierwsza fala tzw. kolonizacji fryderycjańskiej.

Jan był najmłodszy z dziewięciorga rodzeństwa. Gdy przyszedł na świat, na Górnym Śląsku odradzał się właśnie ruch narodowy, tłumiony przez lata Kulturkampfu. W domu rodzinnym wyraźnie dało się odczuć polskiego ducha: mówiono po polsku, uczono polskiego pacierza. Ukształtowało to świadomość narodową Jana i wpłynęło na jego późniejsze działania.

Naczęstawice, trzecia dekada XX w. Domena publiczna

Jan Filla ukończył niemiecką ośmioklasową szkołę powszechną – skromne możliwości finansowe rodziców nie pozwoliły na dalsze kształcenie syna. Nie widział perspektyw w ubogiej wsi, zdecydował się więc opuścić rodzinne strony i wyjechać na Śląsk. Gdy miał 14 lat, przyjechał na Górny Śląsk, do swojej siostry Florentyny Dworok. Osiadł we Friedenshütte – Nowym Bytomiu (obecnie dzielnicy Rudy Śląskiej) – i rozpoczął pracę jako robotnik hutniczy w Hucie Pokój. Zamieszkał w domu dla samotnych pracowników przy ul. Dobrej Nadziei na osiedlu Kaufhaus. W hucie przepracował ćwierć wieku (1905–1930), później zatrudnił się w kopalni Lithandra.

Towarzystwa śpiewacze – obrońcy polskości Śląska

Od pierwszych dni pobytu na Górnym Śląsku Jan rozpoczął działalność społeczną i walkę z germanizacją Śląska. Został członkiem Kongregacji Mariańskiej Młodzieńców przy parafii św. Pawła w Nowym Bytomiu i zaangażował się w ruch śpiewaczy, którego głównym celem było budzenie świadomości odrębności narodowej ludu śląskiego oraz jego społeczne i narodowe wyzwolenie. Początki ruchu śpiewaczego na Śląsku sięgały drugiej połowy XIX w., jednak właściwy rozmach nadało mu dopiero ujęcie chórów w ramy organizacyjne przez powołanie Związku Śląskich Kół Śpiewaczych.

Towarzystwo Śpiewu „Lutnia” z Nowej Wsi, powołane w czasie zebrania 14 marca 1909 r., było drugim najstarszym kołem śpiewaczym na terenie obecnej Rudy Śląskiej. Wśród jego członków znaleźć można wiele osób, które w tym okresie, a także później oddały wielkie zasługi dla sprawy narodowej. Poza Janem Fillą wymienić należy Karola Gabora, Pawła Hajoka, Włodzimierza Loefflera, Piotra Niedurnego, Józefa Nieszporka, Stanisława Popielińskiego – nazwiska te przewi-

Zjazd członków „Lutni” wraz z rodzinami z okazji 40-lecia chóru, 1949 r. Zbiory Sebastiana Pustelnika, Cyfrowy Błat – Repozytorium Rudzkie

jały się w zapiskach kronikarskich wielu organizacji polskiego ruchu społeczno-wyzwoleńczego okręgu. Do pierwszych pieśni ćwiczonych przez chórzystów należały: *Jestem śląskim dzieckiem*, *Hej, górnicy, złóżcie troski*, *Przyjaźń, o bracia*, *Tam daleko za górami*.

Jak wszystkie istniejące w tym okresie organizacje polskie także i nowowiejska „Lutnia” była prześladowana przez władze pruskie. Należy tu wymienić np. trudności w uzyskaniu lokalu na lekcje czy zwalnianie członków towarzystwa z pracy. W pierwszym roku istnienia „Lutni” członkowie zarządu zostali oskarżeni o bezprawne prowadzenie „towarzystwa politycznego” i postawieni przed sądem. Pretekstem było śpiewanie pieśni zakazanych, takich jak np. *Z dymem pożarów* – wiersza Kornela Ujejskiego. Sprawa zakończyła się latem 1910 r. Sąd Krajowy w Lipsku skazał członków zarządu (w tym Jana Fille) na kary pieniężne i obciążył ich kosztami procesu. Nie odstraszyło to jednak działaczy, wręcz przeciwnie, zmobilizowało do jeszcze intensywniejszej pracy: w tym samym roku przy chórze powstały orkiestry dęta i smyczkowa. Działalność chóru przerwał wybuch I wojny światowej.

Towarzystwo wznowiło pracę jeszcze w czasie trwania wojny – w marcu 1918 r. Kłęska Niemiec ożywiła polskie życie organizacyjne w regionie. „Lutnia” została wciągnięta do wytężonej pracy w akcji narodowej, a później – w akcji plebiscytowej. Jej zadaniem były przede wszystkim wyjazdy z polską pieśnią w teren. Śpiewacy występowali w Katowicach, w Bytomiu, Oleśnie, Kluczborku, Lublińcu, Głogówku i Toszku.

11 grudnia 1910 r., rok po utworzeniu nowowiejskiej „Lutni”, w Nowym Bytomiu z inicjatywy Jana Filli, Józefa Nieszporka, Piotra Niedurnego, Juliana Pieczki, Stanisława Popielińskiego i Franciszka Ręki powołano Towarzystwo Śpiewu „Harmonia”. Nowy Bytom, który w tamtym okresie wraz z Czarnym Lasem i Zgodą tworzył dzielnicę miejską Bytomia, ze względu na wielką liczbę osiadłych tam niemieckich urzędników pracujących w zakładach przemysłowych i w administracji należał do ostoi niemieczyny. Na podkreślenie zasługiwały odwaga i oddanie sprawie ludzi, którzy zdecydowali się na wystosowanie odezwy do społeczeństwa z prośbą o przybycie na zebranie organizacyjne w celu omówienia sprawy założenia towarzystwa śpiewaczego.

Wycinek prasowy z okolicznościowym artykułem z okazji 25-lecia „Lutni” w Nowej Wsi. Zbiory Sebastiana Pustelnika

Towarzystwo Śpiewu „Harmonia”, 1914 r. Domena publiczna, J.S. Dworak, 50-lecie chóru mieszanego „Harmonia” przy Zakładowym Domu Kultury Huty „Pokój” w Rudzie Śląskiej (Nowy Bytom) 1919–1960, Ruda Śląska 1960

Także w tym wypadku rozpoczęły się prześladowania członków zarządu, dyrygenta i osób wynajmujących lokale na lekcje chóru. 29 września 1911 r. prokuratura w Bytomiu oskarżyła Jana Fillę oraz 26 innych członków towarzystwa o „śpiewanie zakazanych polskich pieśni patriotycznych: *Jeszcze Polska nie zginęła*, *Rozproszeni po wszem świecie*, *Bartoszu, Bartoszu* i *Hej, strzelcy, wraz, nad nami Orzeł Biały*. W procesie skazano Jana Fillę na grzywnę w wysokości 30 marek za urządzenie publicznej zabawy bez zezwolenia, przedstawienia patriotyczne oraz śpiewanie pieśni, które „w sposób zagrażający spokojowi publicznemu podburzają publicznie różne klasy ludności do gwałtów przeciwko sobie”. Policja nie wyrażała zgody na zabawy, podczas których odgrywano polskie sztuki patriotyczne, ponieważ te ostatnie nie wywoływały „państwowotwórczej miłości ojczyzny pruskiej i niemieckiej, lecz uczucie tęsknoty za przyszlą, polską ojczyzną”.

Pierwszym powojennym prezesem „Harmonii” był Piotr Niedurny, prywatnie przyjaciel Jana. 30 stycznia 1920 r., po roku urzędowania, został on podstępnie aresztowany i w bestialski sposób zamordowany przez oprawców należących do niemieckich organizacji półwojskowych. Kronika „Harmonii” opisuje pożegnanie tego bohatera: „[...] pogrzeb, który się odbył 4 lutego 1920 r., przerodził się w olbrzymią manifestację narodową. Uczestników pogrzebu naliczono przeszło 30 tys. osób”.

Wszelkie uroczystości, koncerty, wieczory pieśni i inne okolicznościowe występy „Harmonii” w okresie plebiscytu stawały się przyczyną spontanicznych manifestacji uczuć narodowych polskiego społeczeństwa Nowego Bytomia i okolicy. Nowobytomaska „Harmonia” była zaliczana do czołówki towarzystw śpiewaczych okręgu rudzkiego.

Towarzystwo Śpiewu „Harmonia”, 1928 r. Zbiory Sebastiana Pustelnika, Cyfrowy Błat – Repozytorium Rudzkie

Członkowie założyciele chóru „Harmonia” w 50 rocznicę powstania chóru.
Domena publiczna, J.S. Dworak, *50-lecie chóru mieszanego...*

Z wieloletniej działalności członków nowowiejskiej „Lutni” oraz nowobytomskiej „Harmonii” narodził się Chór „Słowiczek”, powołany 28 lutego 1919 r. w Czarnym Lesie. Budzenie patriotyzmu stało się podwaliną również i tej organizacji. W żywej pamięci pierwszych chórzystów pozostały lekcje w latach 1919/1920, przeprowadzane niejednokrotnie w asyście pruskich żandarmów, którzy ostentacyjnie kładli rewolwery na pianinie.

Członkowie „Słowiczka” stanęli niebawem przed wielkim patriotycznym egzaminem. O ich udziale w doniosłych wydarzeniach powstań śląskich i plebiscytu, sprawie, która wymagała wiele ofiarności i trudu, a nawet narażania życia, w kronice zespołu bez żadnego patosu napisano: „W 1920 roku poważna liczba członków wyruszyła w szeregi powstańcze, inni zaangażowani byli w akcji plebiscytowej. Również w 1921 r. towarzystwo, z powodu wybuchu III powstania górnośląskiego

i wytężonej pracy w akcji plebiscytowej, było mniej czynne”. Prosty, obywatelski obowiązek, tłumaczący zmniejszoną aktywność chóru.

Powstaniec śląski z Wirku

Tuż po wybuchu I wojny światowej, 3 sierpnia 1914 r., Jan Filla został powołany do niemieckiej armii. Walczył na froncie wschodnim i zachodnim. Służył jako gwardzista (niem. Garde-Litzen) w 3 Pułku Grenadierów Gwardii Królowej Elżbiety w Charlottenburgu. Gdy we wrześniu został lekko ranny w bitwie pod Marną, dowództwo odesłało go do placówki Schützenhaus w Bytomiu, gdzie mieścił się szpital polowy. Po rekonwalescencji wrócił jako kapral do swojego pułku, który zmierzał już na front wschodni. 29 sierpnia 1915 r. w czasie walk toczonych w okolicach Warszawy został ciężko ranny w kark. W okresie 7–28 września 1915 r. przebywał w szpitalu polowym w Żarach, skąd – jako niezdolny do dalszej służby – został odesłany do domu.

W rodzinnej miejscowości był m.in. współzałożycielem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, które powołano 22 grudnia 1918 r. (drugie gniazdo Sokoła w Nowej Wsi powstało 2 lutego 1920 r.).

W roku 1919 stałą praktyką w kopalniach śląskich było zwalnianie polskich pracowników, niewypłacanie im należnych wynagrodzeń i zatrudnianie byłych członków Grenschutzu Ost (Straży Granicznej Wschód) – powstałej w latach 1918–1919 paramilitarnej niemieckiej formacji ochotniczej, przeciwstawiającej się odłączeniu tych terenów od Niemiec. Gdy w kopalni Lithandra dyrekcja przyjęła do pracy grenszuców, reszta załogi w liczbie 1700 osób zastrajkowała. Dyrekcja odpowiedziała na strajk lokautem. Takie postępowanie doprowadziło do strajku generalnego w kopalniach okręgu przemysłowego i przyspieszyło wybuch I powstania śląskiego. 15 sierpnia 1919 r. doszło do masakry w kopalni Mysłowice – oddział Grenschutzu otworzył ogień do

Jan Filla (siedzi) w czasie I wojny światowej. Zbiory rodzinne

górników i członków ich rodzin, gdy ci – wzburzeni długim oczekiwaniem na wypłatę – wtargnęli na teren kopalni. Zginęło 10 osób.

Napięcie społeczne po wydarzeniach w kopalni Mysłowice i Lithandra było bardzo duże, a w Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska obowiązywał stan pogotowia. Komenda powstańcza na powiat katowicki znajdowała się w Bogucicach w mieszkaniu Stachowskich. Tam oczekiwano na depezę o rozpoczęciu walk. Z powodu skomplikowanej sytuacji personalnej (komendant uciekł przed aresztowaniem za granicę do Sosnowca, a jego zastępca został aresztowany) trzech członków komendy powiatowej podjęło decyzję o przekazaniu komórkom terenowym rozkazu wszczęcia powstania, które miało się rozpocząć w nocy z 17 na 18 sierpnia 1919 r., dokładnie o północy. Już o 21.00 odcięto kable telefoniczne, a zbiórka miała nastąpić po trzecim wybuchu w kamieniołomie.

Walki w Rudzie Śląskiej przybrały jednak wyłącznie lokalny charakter. Wśród osób, które podjęły decyzję o wybuchu powstania, był bezpośredni dowódca Jana Filli – Henryk Miękina. Komendantem okręgu POW GŚ w tym rejonie był Franciszek Wilk z pobliskich Kochłowic. Brak broni oraz sytuacja taktyczna uniemożliwiły opanowanie pobliskich miejscowości przez powstańców, którzy nie mogli walczyć na równi z licznymi i dobrze wyposażonymi żołnierzami niemieckimi ze skoszarowanego w Kochłowicach kilkusetosobowego korpusu Theodora Tüllmanna.

Jan Filla walczył w stopniu podoficera w 4 kompanii V Batalionu Strzelców Katowickich, która została zawiązana w Wirku. Początkowo stacjonował w Milowicach, później przeniesiono go do Czeladzi. Komendantem baonu był Henryk Miękina, a jego adiutantem – Konrad Wróbel. Wirecką kompanią dowodził szwagier Jana – Ludwik Salamon, który przejął dowództwo po Józefie Szafarczyku, w przededniu powstania aresztowanym i osadzonym w twierdzy w Kłodzku.

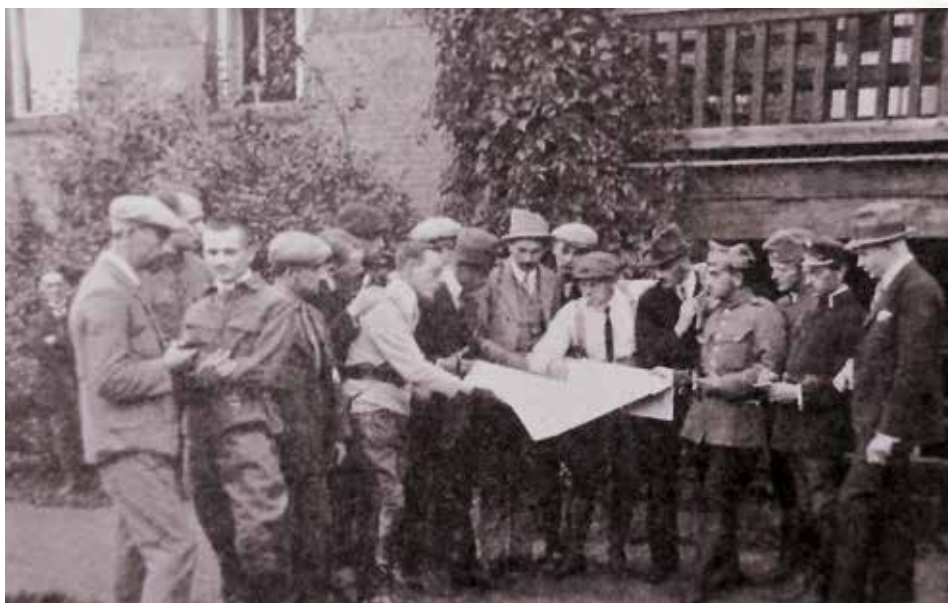
18 sierpnia baon Miękiny rozbroił policjantów na posterunku mieszczącym się przy Urzędzie Gminy w Dąbrówce Małej, w kluczowych punktach miejscowości rozmieszczono patrole. 19 sierpnia do Dąbrówki wkroczył liczny, liczący ponad 100 osób, oddział powstańców z Bogucic (po zakończeniu walk aż 70 z nich przekroczyło od razu granicę z Polską). W okolicach dzisiejszej ul. Techników zestrzelono niemiecki samolot, załogę schwytano, a maszynę zniszczono granatami ręcznymi.

Powstańcy bezskutecznie próbowali zdobyć budynek poczty, która była dobrze przygotowana do obrony. 20 sierpnia trwały już walki na pozycji obronnej i oddziały niemieckie wypchnęły powstańców z kolonii Norma i z Pniaków. Po udanym kontrataku polskim powrócono na pierwotne pozycje.

Walki w Dąbrówce Małej szybko zamarły ze względu na brak amunicji i załamanie się powstania w okolicznych miejscowościach. Kilku- dziesięciu powstańców było zmuszonych do przejścia przez Brynicę do

Oddział karabinów maszynowych w Bogucicach. Domena publiczna, J. Grzegorek, *Pierwsze powstanie śląskie 1919 r. w zarysie*, Katowice 1935

Narada w sztabie 11 Pułku Wojsk Powstańczych, 1921 r. Domena publiczna, J.S. Dworak, *W pana Dworakowym rudzkim kalejdoskopie historycznym*, Ruda Śląska 2008

Polski już wieczorem 20 sierpnia. Razem z nimi granicę przekroczył Jan Filla, który został ulokowany w obozie dla uchodźców w Zawierciu. Przydzielono go wraz z kompanią wirecką do V Katowickiego Oddziału Powiatowego Milicji Górnośląskiej. Pozostali członkowie jego baonu stoczyli następnego dnia największe walki o Dąbrówkę z udziałem samochodu pancernego. Przewaga ognia po stronie niemieckiej zmusiła powstańców do odwrotu, ostatnia wymiana ognia miała miejsce ok. 21.00. Po amnestii Jan powrócił na Śląsk.

W lutym 1920 r. swoją działalność zainicjowała Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa, a na Górnym Śląsku przybyły wojska koalicyjne. Napięta sytuacja na tym terenie zaczęła się normalizować, a komisariaty plebiscytowe zajęły się akcją plebiscytową. Wiosną 1920 r. sytuacja znów się zaogniła za sprawą niemieckiej Policji Bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei, w skrócie SiPo). Terroryzowała ona ludność polską, przeprowadzała aresztowania, rewizje, inwigilowała działaczy polskich.

W kwietniu w wielu miejscowościach odbywały się wiece polskie, na których jednym z postulatów była likwidacja SiPo.

W czasie II powstania śląskiego Jan Filla należał do Samoobrony Górnego Śląska, rejon II – Wirek, którą dowodził Walenty Fojkis. Brał udział w walkach od 21 do 26 sierpnia 1920 r. Powstańcy z Wirku, Nowego Bytomia i Kochłowic próbowali zająć hutę w Wielkich Hajdukach, jednak bezskutecznie, gdyż Niemcy w tych zakładach produkowali broń i były one dobrze zabezpieczone. W II powstaniu zginęło 21 powstańców z Rudy Śląskiej, 11 zostało rannych. Polskim Komitetem Plebiscytowym w Nowej Wsi kierował Karol Gabor.

Cud nad Odrą, czyli III powstanie śląskie

W czasie plebiscytu w Nowej Wsi za Polską głosowało 2935 osób, a za Niemcami 1438, natomiast w Wirku za Polską opowiedziały się 2634 osoby, za Niemcami – 2851. Przyczyną wybuchu III powstania był proponowany niesłuszny podział Górnego Śląska po plebiscycie. Na czele powstania stanął jako dyktator Wojciech Korfanty, naczelnym wodzem został Maciej Mielżyński. Wojska powstańcze były podzielone na trzy grupy operacyjne – Wschód, Północ i Południe. Powstańców rudzkich przydzielono do grupy Wschód, w której skład wchodziły m.in. 1 Katowicki Pułk Piechoty Wojsk Powstańczych im. Józefa Piłsudskiego pod dowództwem ppor. Walentego Fojkisa i 2 Zaborski Pułk Piechoty im. Tadeusza Kościuszki pod dowództwem kpt. Pawła Cymasa. Grupa Wschód miała swą siedzibę w zamku bielszowickim. Jan Filla służył w pułku katowickim w II baonie pod dowództwem Franciszka Sitka.

Jeżeli chodzi o Rudę Śląską w III powstaniu, to już na początku bez strzału opanowano prawie cały obszar miasta z wyjątkiem Bielszowic, starej Rudy i Wirku. Placówki policji plebiscytowej w Chebziu, Goduli, Nowym Bytomiu, Nowej Wsi i Kochłowicach poddały się bez walki.

Bojowcy niemieccy tych dzielnic odstąpili. W Bielszowicach policja plebiscytowa stawiała opór. Zajmowała ona szkołę naprzeciw szpitala brackiego i prowadziła intensywny ostrzał. Grupa powstańców podeszła pod budynek od tyłu, zniszczyła bramę granatem i wtargnęła do środka. Wówczas policjanci się poddali, Niemcy zostali internowani, Polacy wstąpili w szeregi powstańcze.

Po opanowaniu Bielszowic powstańcy ruszyli do Wirku, by pomóc tamtejszym oddziałom. W silnie ufortyfikowanej gospodzie u Witoli bronili się członkowie wiereckiego Selbstschutzu (Samoobrony, niemieckiej formacji paramilitarnej), Niemieckiego Komitetu Plebiscytowego, 10 żandarmów oraz 3 niemieckich policjantów plebiscytowych i komunalnych. Mieli do dyspozycji karabiny maszynowe. W mieście

Komenda placu Nowa Wieś, 1921 r. Domena publiczna, J.S. Dworak, *W pana Dworakowym...*

znajdował się także pluton żołnierzy francuskich, który usiłował wpłynąć na zaniechanie przelewu krwi.

Do walki o zdobycie gospody zamienionej w redutę przystąpili powstańcy wireccy, bielszowiccy i czarnolescy. Ci ostatni rozbroili poprzednio na Pniakach placówkę policji plebiscytowej i przejęli broń niemieckich policjantów. Wireccy powstańcy mieli wyznaczone miejsce zbiórki w lesie halembskim. Broń dla nich była zmagazynowana w tamtejszym młynie. Walka rozpoczęła się 3 maja, tuż po północy. Niemcy strzelający z broni maszynowej zmusili Polaków do wycofania się. Wezwano na pomoc oddział Karola Walerusa z Katowic, który dysponował wozem pancernym zaopatrzonym w ciężki karabin maszynowy, co miało zrównoważyć siły. Ogień maszynowy wsparto granatami i minami i po krwawej walce 4 maja redutę zdobyto. W potyczkach zginęło 10 żandarmów i 3 policjantów.

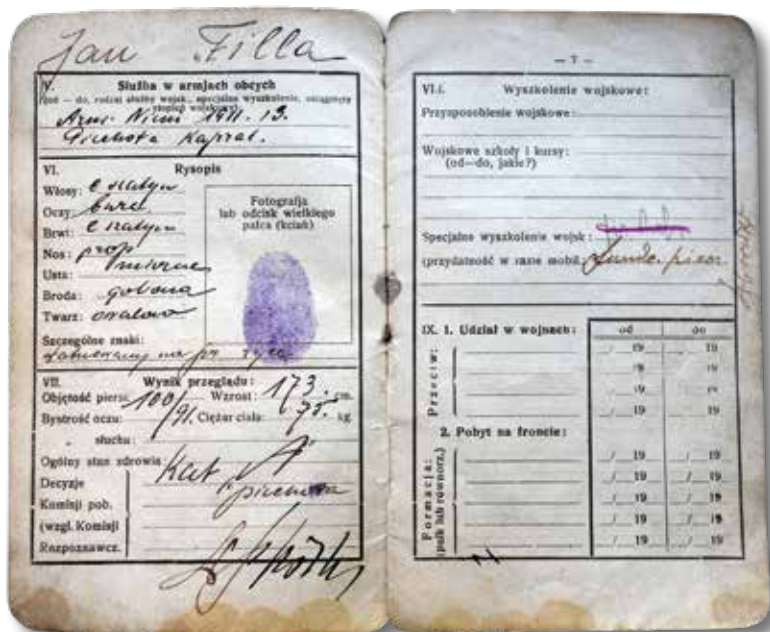
8 maja pułk Fojkisa otrzymał rozkaz opanowania Kędzierzyna, trzeba było jednak najpierw zbadać stan sił niemieckich i nawiązać kontakt z grupą operacyjną Północ. Zadanie to powierzono wspomnianemu baonowi Sitka, liczącemu 7 kompanii: 2 wireckie, 3 katowickie oraz kompanie Bykowina i Halemba, łącznie 1600 ludzi. Z kompanii wireckich utworzono kompanię ciężkich karabinów, której dowódcą został Wincenty Myszor. Była ona uzbrojona w 1100 karabinów oraz w 10 ciężkich i 5 lekkich karabinów maszynowych. W marszu do Kędzierzyna batalion bez strzału zdobył położone wzdłuż szosy Miedary, Blachownię, Miedarską Hutę. W zajętych miejscowościach pozostawiono 5 kompanii, a 2 wyruszyły w kierunku Nowej Wsi.

Niemcy obsypali ogniem kompanię, gdy usiłowała zająć pozycje w pobliżu Nowej Wsi. Sitek zaatakował i opanował wieś. Niemcy przeszli do kontrataku. Zostali wprawdzie odparci, ale nękali powstańców krzyżowym ogniem. Na pomoc przyszła kompania kochłowicka, ale ogień niemiecki się spotęgował – zaczęli oni ostrzeliwać tyły walczą-

cych powstańców. Wobec tego powstańcy pod osłoną bytomskiego baonu Lortza wycofali się na Miedarską Hutę. Stracili na tym odcinku 3 zabitych, a 11 osób odniosło rany.

Tymczasem na 9 maja uzgodniono wspólny atak pułków zabrskiego i katowickiego na Kędzierzyn. Baon łącznikowy Sitka wkroczył do Kędzierzyna z oddziałami Cymśa. Jego straty wynosiły 9 zabitych i 28 rannych. Następnie batalionowi zlecono opanowanie Przystani Kozielskiej, ale wyprzedził go w tym zadaniu baon Lortza.

10 maja rozgorzała bitwa o Przystań Kozielską. Portu broniła nieliczna załoga. Pod wieczór powstańcy opanowali cały teren, zajęli magazyny z żywnością i bronią. Ich łupem padły też liczne barki i statki rzeczne oraz spory tabor kolejowy. Resztki ugrupowań niemieckich wycofały się za Odrę. Gdy przystań została zdobyta, baon Sitka pomógł strzec przejętych olbrzymich zapasów aprowizacji i broni.

Książeczka wojskowa Jana Filla. Zbiory rodzinne

4 czerwca Niemcy rozpoczęli swoją drugą ofensywę, w której zginęło po stronie polskiej 80 osób, a po stronie niemieckiej – 27. W ogóle w trzecim zrywie zginęło 1219 powstańców. Powstanie zakończyło się 25 czerwca podpisaniem przez Korfanteo rozejmu w Błotnicy Strzeleckiej. Na mocy tego rozejmu walczące strony zostały rozdzielone przez aliantów. Niewielkie potyczki toczyły się jeszcze do końca czerwca. Wycofywanie się oddziałów zbrojnych po obu stronach konfliktu zakończyło się 5 lipca.

Wrzesień 1939: ponownie w obronie Śląska

W okresie międzywojennym Jan był radnym gminy Nowa Wieś. Pracował w Hucie Pokój, a przed wybuchem II wojny światowej został asystentem biurowym w kopalni Lithandra.

Po III powstaniu śląskim ożywiło się życie kulturalne i patriotyczne na Śląsku. W październiku 1921 r. został założony Związek Obrony Kresów Zachodnich (przekształcony w 1934 r. w Polski Związek Zachodni), którego zadaniem była współpraca z władzami w zakresie zagadnień polsko-niemieckich. Jan Filla został członkiem zarządu stowarzyszenia w Rudzie Śląskiej. Działał także jako reżyser teatralnych kółek amatorskich w Wirku, Bielszowicach, Nowym Bytomiu i Świętochłowicach, włączał się w inne formy życia kulturalnego okolicy.

W obliczu wojny, latem 1939 r. na Śląsku wśród mieszkańców urządzono zbiórkę złomu na potrzeby wojska, przyspieszono przygotowania do obrony przeciwlotniczej, wykopano rowy ochronne, wykonano zasieki z drutu kolczastego wzdłuż Kochłówki oraz zalecono zrobienie zapasów żywnościowych. Od połowy sierpnia byli powstańcy organizowali warty w rejonie nadgranicznym. Województwa śląskiego miała bronić grupa forteczna Obszaru Warownego Śląsk na odcinku Tarnowskie

Góry – Kobiór. Linii umocnień Kochłowice – Nowa Wieś – Halemba broniła kompania baonu fortecznego pod dowództwem kpt. Mariana Tułaka. Wirek nie leżał bezpośrednio przy ówczesnej granicy polsko-niemieckiej, ale mobilizowane przez Związek Powstańców Śląskich oddziały ochotnicze – jako rezerwa – szły z pomocą oddziałom pilnującym granicy zagrożonej przez Niemców.

Kompania Ochotniczych Oddziałów Powstańczych (OOP) w Makoszowach uwikłała się w walkę z dywersantami oddziału gliwickiego już 31 sierpnia. Na pomoc przybyła 2 kompania IV baonu katowickiego OOP z Nowej Wsi pod dowództwem kolejarza Józefa Kamińskiego, w której szeregach walczył Jan Filla.

Przed opuszczeniem Nowej Wsi wysadzono w powietrze most kolejowy (na obecnej ul. Nowej) – przerwano tym samym linię kolejową Wrocław–Kraków. W walkach pod Rudą Śląską brała udział 3 kompania IV baonu katowickiego OOP pod dowództwem Jana Wilisza – wraz z powstańcami z Nowego Bytomia, Bielszowic, Rudy, Pawłowa i Kochłowic. Walczący mieli wsparcie w postaci ciężkiego karabinu maszynowego na dachu wireckiego domu mieszkalnego Lipoka. Starcia te wraz z walkami o kopalnię Maks (Michał) należały do najgłośniejszych epizodów kampanii prowadzonej przez OOP w 1939 r.

W drugim rzucie pluton kompanii Wilisza obsadził hałdę kopalni Wanda–Lech, na której znajdowało się gniazdo ciężkiego karabinu maszynowego. Mimo zaciętego oporu Polaków 3 września żołnierze niemieccy wkroczyli do Wirku. W walkach wrześniowych i w bezpośrednim związku z nimi w Wirku zginęło 11 mężczyzn i 1 kobieta.

Rodzimi dywersanci już od 2 września zaczęli aresztować znanych sobie Polaków. Janowi udało się uciec przed pierwszą falą zatrzymań, ale już 24 października gestapo zawitało do domu Fillów przy ul. Blumenstrasse 4. Mieszkanie przeszukano, a Jana aresztowano i wywieziono do

więzienia w Mikołowie, a następnie w Mysłowicach, skąd 9 kwietnia 1940 r. został wysłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego Dachau jako więzień polityczny Schutzhäftlinge.

Więźniowie polityczni byli umieszczani w obozie na podstawie „rozkazu o uwięzieniu ochronnym” Schutzhaftbefehl wydawanego przez placówki policji państwowej. Jan został wywieziony pierwszym transportem więźniów z Polski, razem z bł. ks. Emilem Szramkiem – proboszczem parafii mariackiej w Katowicach, męczennikiem Kościoła katolickiego – oraz wieloma innymi towarzyszami broni z czasów kampanii wrześniowej, powstań śląskich i działalności przedwojennej. Nadano mu numer obozowy 2934.

Ksiądz Emil Szramek (1887–1942), kanclerz kurii biskupiej i proboszcz parafii mariackiej w Katowicach, historyk, wybitny znawca Śląska i żarliwy patriota. Został aresztowany 8 kwietnia 1940 r. Przebywał w obozach koncentracyjnych Dachau, Gusen, Mauthausen i ponownie (od 8 grudnia 1940 r.) w Dachau. Podnosił więźniów na duchu, głosił kazania, w których dawał wyraz nadziei na odrodzenie Polski. Wobec prześladowców zachowywał się z godnością i spokojem. Został zamordowany 13 stycznia 1942 r. Jest jednym ze 108 męczenników II wojny światowej beatyfikowanych przez Jana Pawła II 13 czerwca 1999 r.

Trafił do bloku 18 przeznaczonego dla ludności polskiej, po reorganizacji obozu został przeniesiony do bloku 6, gdzie przebywał m.in. razem z Gustawem Morcinkiem. Pracował w komandzie Kaninchenzucht zajmującym się hodowlą królików angorskich. Królikarnia znajdowała się w obozie głównym. Praca w tym miejscu uratowała Janowi życie. Jak wspominał po latach, przeżył dzięki temu, że przy każdym karmieniu podkładał królikom kilka obierek, które sam zjadał, za co groziła mu

Konzentrationslager Dachau

Mit der Nr. *127*

Def.-Nr. *2934* Name und Vorname: *Filla Johann*
 geb. *20.11.1891* in: *Gross-Niemsdorf*
 Wohnort: *Antonienhütte*
 Beruf: *Schuldiener* Religion: *Röm.-Kath.*
 (181118) Staatsangehörigkeit: *Polen* Ethn.: *weiss*
 Vater der Eltern: *Georg + Marie +* Mutter: *Anna*
 Wohnort:
 Name der Ehefrau: *Josephine geb. Wypsch* Religion: *Christl.*
 Wohnort: *Antonienhütte*
 Kinder: *3* (Wichtigste Erhalter der Familie oder der Eltern.)

Vorbildung:
 Minderjährigkeit: von - bis:
 Majoritätzeit: von - bis:
 Größe: Kopf: Haare: Gesicht:
 Name: Beruf: Geschl.: Ethn.:
 Sprache: Augen: Zähne:
 Sindende Krankheiten oder Gebrechen:
 Besondere Kenntnisse:
 Anstaltsnummer:
 Verhaftet am: *20.11.1939* in: *Antonienhütte*
 1. Mal eingeleitet: *weiss, Antonienhütte, find. dann am 9.4.1940 Tachau*
 Heimliche Dienststelle: *Wagen Hallesch*
 Grund:
 Parteianghörigkeit: von - bis:
 Welche Auszeichnungen:

<i>Filla</i>	<i>127#1 (20)</i>	<i>2934</i>	<i>Sch</i>
<i>Johann</i>			<i>20.11.91</i>
<i>Schuldiener</i>			<i>Gross-Niemsdorf</i>
<i>9. April 1940</i>			<i>Antonienhütte</i>
DELIVERED IN THE CAMP BY U.S. ARMY			<i>Blumenstr. 2</i>
			<i>Verh. 3Kd. Kath. Pol.</i>

Kwestionariusz osobowy więźnia i kartoteka osobowa. Archiwum KZ-Gedenkstätte w Dachau

kara śmierci. W Dachau pozostawał aż do wyzwolenia obozu przez armię amerykańską 29 kwietnia 1945 r.

Od 1 maja do sierpnia 1945 r. Jan Filla odbywał kwarantannę w Monachium przed powrotem do Polski. Do kraju przyjechał pierwszym transportem – po 5 latach i 20 dniach niewoli – w sierpniu 1945 r.

„[...] dzień wypełnienia się sprawiedliwości Bożej, dzień krwi i chwały, który dla mnie dniem wolności się stał”. Wyzwolenie Dachau, 29 kwietnia 1945 r. Zbiory United States Holocaust Memorial Museum

Jan Filla został odznaczony Śląską Wstęgą Waleczności i Zasługi I klasy (przed 1925 r.), Medalem Wolności i Zwycięstwa, Śląskim Krzyżem Powstańczym, nadanym 8 kwietnia 1958 r., Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, nadanym 23 kwietnia 1966 r.

Po wojnie podjął pracę jako gospodarz Domu Górnika Kopalni Pokój i zaangażował się w organizowanie życia kulturalnego i społecznego. Był honorowym członkiem Towarzystwa Śpiewu „Lutnia” oraz Chóru „Słowiczek”, ławnikiem Sądu Powiatowego w Rudzie Śląskiej, członkiem Związku Bojowników o Wolność i Demokrację – Koło Wirrek oraz Związku Powstańców Śląskich, pełnił funkcję inspektora społecznego. Jako członek Związku Powstańców Śląskich zaangażował się w budowę pomnika Powstańców Śląskich w Wirku na ul. Katowickiej, odsłoniętego w 1961 r., jako weteran powstańczy brał udział w wielu uroczystościach państwowych.

To Polsce Jan oddał walkę w trzech powstaniach,
to Polsce oddał walkę z germanizacją oraz okupantem,
to Polsce oddał lata spędzone w obozie koncentracyjnym,
to Polsce oddał wszystkie swe cierpienia
to Polsce oddał swe serce...

Jan Filla był dwukrotnie żonaty. Pierwszą jego żoną była Zofia z Kleppków Filla z Fillowa urodzona 14 maja 1893 r. w Katowicach-Załężu, z którą zawarł małżeństwo 3 lutego 1915 r. w Nowym Bytomiu. Mieli troje dzieci: Wandę (1921–1999), Władysława (1922–1999), Genowefę (1926–1992). Zofia zmarła 2 lutego 1963 r. w Wirku. Drugą jego żoną była Maria *primo voto* Pośpiech *de domo* Moj, urodzona 1 lutego 1896 r. w Świętochłowicach, z którą wziął ślub 3 grudnia 1966 r. Zmarła 7 września 1977 r. w Rudzie Śląskiej. Jan po przyjeździe na Śląsk mieszkał w Nowym Bytomiu, po ślubie zamieszkał w Wirku, a od roku 1966 w Czarnym Lesie.

Jan Filla z żoną Zofią Fillową z Klepków, 1949 r. Zbiory rodzinne

Jan Filla zmarł na atak serca 13 września 1970 r. w swoim mieszkaniu w Czarnym Lesie. Został pochowany na cmentarzu parafii pw. św. Andrzeja Boboli (kwatery V, rząd 3, grób 34). W pogrzebie uczestniczyła delegacja Związku Powstańców Śląskich oraz Chóru „Słowiczek”.

Ani wiary, ani mowy
Nigdy nie rzucimy.
Taki śpiew nasz narodowy!
W śpiewie ślub czynimy.

Jan Filla z córką Genowefą i wnukiem

Zegarek Jana Filli, który otrzymał z okazji 25-lecia pracy w Hucie Pokój

Grób Jana Filli

Jan Filla poświęcił swoją młodość walce o polskość Śląska i wolną Polskę. Na taką postawę wielki wpływ mieli rodzice oraz pokolenie patriotów i bohaterów, z którymi współpracował. Narzędziem walki z germanizacją w jego przypadku były polska pieśń patriotyczna oraz polskie przedstawienia sceniczne. Zasługi Jana Filli, a zwłaszcza jego starania o przyłączenie Górnego Śląska do Polski, sprawiły, że można go zaliczyć w poczet bohaterów polskiej niepodległości.

Bibliografia

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach,
Główna Komisja Badań Zbrodni Hitlerowskich w Polsce
128/45 t. 1, Ewidencja osobowa więźniów obozu głównego KL Dachau (od nr 1 do nr 9994);

165/330, Karty z kartoteki imiennej więźniów przebywających w KL Dachau w latach 1940–1945.

Bundesarchiv w Berlinie [Dokumentacja z przebiegu służby w czasie I wojny światowej]

B578/12756, Reservelazarett Abt. Schutzenhaus Beuthen 5 IX
1914 – 29 V 1916, s. 13;

- B578/30111, Vereinslazarett Sorau 28 IX 1914 – 5 II 1919, s. 76;
B578/30092, Reservelazarett Sorau 7 IX 1914 – 17 IX 1916, s. 292.
International Center on Nazi Persecution – Arolsen Archives in Bad
Arolsen
- Zbiory prywatne Jarosława Dropały
Dokumenty Jana Filli i relacje członków rodziny.
- Dworak J., *50-lecie chóru mieszanego „Harmonia” przy Zakładowym Domu
Kultury Huty „Pokój” w Rudzie Śląskiej (Nowy Bytom) 1919–1960*,
Ruda Śląska 1960.
- Dworak J., *Dzieje polskości Nowego Bytomia*, Opole – Ruda Śląska 1996.
- Dworak J., *Wirek 1939–1945*, Ruda Śląska 1967.
- Dworak J., *Wkład Rudy Śląskiej w dzieło powstań śląskich*, Ruda Śląska
1971.
- Fic M., Kaczmarek R., *Słownik powstań śląskich*, t. 1–2, Katowice
2019–2020.
- Grzegorzek J., *Pierwsze powstanie śląskie 1919 r.*, Katowice 1935.
- Kania L., *Góra św. Anny – Kędzierzyn 1921*, Warszawa 2021.
- Mielżyński M., *Wspomnienia i przyczynki do historii III-go powstania
górnos Śląskiego*, Kraków 2021.
- Okres drugiego powstania 1920 roku*, oprac. E. Długajczyk, P. Parys,
Katowice 2021 („Archiwum Powstań Śląskich”, seria 1, t. 2)
- Okres pierwszego powstania 1919 roku*, oprac. E. Długajczyk, P. Parys,
Katowice 2020 („Archiwum Powstań Śląskich”, seria 1, t. 1).

OPUBLIKOWANE BROSZURY z serii „Bohaterowie Niepodległej”

1. Marek Gałęzowski, *Stanisław Kaszubski „Król”*
2. Grzegorz Bębniak, Sebastian Rosenbaum, Mirosław Węcki, *Wojciech Korfanty*
3. Anitta Maksymowicz, *Agnieszka Wisła*
4. Marek Gałęzowski, Jerzy Kirszak, *Józef Piłsudski*
5. Tomasz Sikorski, *Antoni Sikorski*
6. Przemysław Olstowski, *Gustaw Orlicz-Dreszer*
7. Zdzisław Kościański, *Józef Skrzydlewski*
8. Daniel Koreś, *Józef Szostak „Filip”*
9. Zdzisław Kościański, *Kazimierz Zenkter „Warwas”*
10. Daniel Koreś, *Konstanty Plisowski*
11. Krzysztof Korda, *Ksiądz Józef Wrycza*
12. Jacek Magdoń, *Leopold Lis-Kula*
13. Jacek Błoński, *Orlęta Przemyskie. Obrońcy polskich Kresów*
14. Zofia Fenrych, *Tadeusz, Stanisław i Władysław Fenrychowic*
15. Marek Gałęzowski, *Wacław Lipiński*
16. Wawrzyniec Wierzejewski, *Wincenty, Jan i Maria Wierzejewscy*
17. Marek Gałęzowski, *Jerzy Kulczycki*
18. Grzegorz Łeszczyński, *Ksiądz Józef Skorel*
19. Szymon Nowak, *Franciszek Sikorski*
20. Tomasz Gąsowski, *Władysław Belina-Prażmowski*
21. Bartosz Januszewski, *Mariusz Zaruski*
Бартош Янушевський, *Маріуш Заруський*
22. Marek Kozubel, *Józef Giegel-Melechowicz*
23. Szymon Nowak, *Wilhelm Jakub Kasprzykiewicz*
24. Radosław Wnorowski, *Bronisław Bohaterewicz*
25. Marek Gałęzowski, *Bogusław Szul-Skjöldkrona*
26. Grzegorz Łeszczyński, *Henryk Bolesław Dyduch*
27. Marek Gałęzowski, *Wilhelm Wyrwiński „Wilk”*; *Zygmunt Wiktor Bobrowski „Zdzisław”*
28. Marek Gałęzowski, *Zygmunt Radoński „Zarski”*
29. Marek Kozubel, *Edward Franciszek Herbert*
30. Barbara Męczykowska, *Józef Haller*
31. Marek Gałęzowski, *Tadeusz Żuliński „Roman Barski”*
32. Krzysztof Karol Daszyk, *Stanisław Długosz „Tetera”*
33. Tomasz Sikorski, *Harczerze w wojnie polsko-bolszewickiej*
34. Szymon Nowak, *Stefan Pogonowski*
35. Marian Miszczuk, *Władysław Nekrasz*
36. Bartłomiej Kluska, *Ksiądz Ignacy Jan Skorupka*
37. Szymon Nowak, *Bohaterowie spod Zadwórze*
38. Radosław Wnorowski, *Stefan Kossecki*
39. Przemysław Kałek, *Stanisław Kwaśniewski*
40. Marek Pietruszka, *Teresa Jadwiga Grodzińska*

41. s. Teresa Antonietta Frącek RM, *Matka Matylda Getter*
42. Grzegorz Łubczyk, *Henryk Sławik*
43. Wojciech Königsberg, *Jan Piwnik „Ponury”*
44. Grzegorz Makus, *Tadeusz Zieliński „Igła”*
45. Arkadiusz Kazański, *Jan Piotr Koziątek*
46. Sławomir Formella, *Lech Bądkowski*
47. Grzegorz Łeszczyński, *Henryk Bąk*
48. Arkadiusz Kazański, *Alina Pienkowska-Borusewicz*
49. Artur Adamski, *Kornel Morawiecki*
50. Maja Lubiejewska-Chilicka, *Maryla Płońska*
51. Anna Maria Adamus, *Józef Sierociński*
52. Paweł Rokicki, *Mieczysław Bejnar*
53. Adam Hlebowicz, *Grażyna Lipińska*
54. Mariusz Kolmasiak, *Walenty Wójcik*
55. Szymon Nowak, *Jan Szypowski „Leśnik”*
56. Marek Gałęzowski, *Zygmunt Zygmuntowicz (Ostersetzer)*
57. Tomasz Dziki, *Wojciech Józef Gromczyński*
58. Marek Gałęzowski, *Bajończycy*
59. Michał Gruszczyński, *Stanisław Leon Jeute „Cezary”*
60. Marian Mischczuk, *Jan Rossman*
61. Szymon Nowak, *Adolf Pilch „Góra”, „Dolina”*
62. Marek Gałęzowski, *Ksiądz Józef Panaś*
63. Daniel Szlachta, *Józef Rymer*
64. Marek Kozubel, *Zofia, Sabina i Anna Kleczkowskie*
65. Marek Gałęzowski, *Bolesław Mościcki, Bronisław Romer*
66. Aleksandra Anna Kozłowska, *Bolesław Roja*
67. Witold Iwaszkiewicz, *Alfons Zgrzebniok*
68. Jacek Stępowski, *Romuald Suliński*
69. Tomasz Ściborowski, Jan Zdzienicki, *Roman Siekiel-Zdzienicki*
70. Tomasz Panfil, *Antoni Kopaczewski „Lew”*
71. Justyna Błażejowska, *Jan Olszewski*
72. Szymon Nowak, *Józef Bellert*
73. s. Marcina Ewa Gieniusz CSIC, *Ewa Matuszewska „Mewa”*
74. Tomasz Panfil, *Andrzej R. Czaykowski „Garda”*
75. Grzegorz Makus, *Henryk Lewczuk „Młot”*
76. Marek Pietruszka, *Józef Bronisław Marjański „Jan Marski”*
77. Mariusz Żuławnik, *Tadeusz Zygmunt Jeziorowski*
78. Tomasz Panfil, *Kazimiera Garbowska, „Wdowa”*
79. Daniel Szlachta, *Ksiądz Jan Brandys*
80. Ewelina Małachowska, *Józefa Kantor*
81. Wojciech Gonera, *Jan Zieliński „Wojtek”*
82. Grzegorz Łeszczyński, *Stefan Głogowski „Józef”*
83. Szymon Nowak, *Jan Żabiński „Franciszek”*
84. Paweł Rokicki, *Józef Sknurzył*
85. Małgorzata Sokółowska, *Antoni Kasztelan*
86. Marian Mischczuk, *Stanisław Marian Sedlaczek*
87. Grzegorz Gołębiewski, *Mieczysław Głogowiecki*
88. Maja Lubiejewska-Chilicka, *Magdalena Modzelewska-Rybicka*
89. Daniel Szlachta, *Tadeusz Jedynak*
90. Jacek Stępowski, *Jan Ludwig*